

YUSUF VE ZÜLEYHA HİKÂYESİNİN EPİZOT TAHLİLİ VE MOTİF YAPISI

Okan Alay*

1. GİRİŞ

Yusuf ve Züleyha hikâyesi, kaynağı Tevrat ve Kur'an'a dayanan bir kıssa olarak hem mesnevi hem de anlatmaya dayalı bir halk hikâyesi olarak yüzyıllardır anlatılagelen bir edebi üründür.

Kur'an-ı Kerim'de hikâyelerin en güzeli "*ahsen'ül-kasas*" olarak adlandırılan ve divan edebiyatında birçok şairin mesnevisine konu olan Yusuf peygamberin kıssası diğer İslam coğrafyalarında olduğu gibi Anadolu coğrafyasında da geçmişten günümüze yeniden yazılıp anlatılarak gelmiştir. Kur'an'da anlatılan kıssa mesnevilerde kurgulanarak adeta yer, zaman, olay ve kişiler bakımından yeniden oluşturulmuştur. Oradan da halk arasında gittikçe yaygınlaşarak bir halk hikâyesi olarak başlı başına halk muhayyilesinde yeni baştan yaratılarak daha farklı bir anlatı metnine dönüştürülmüştür.

Bu yazımızda bir halk hikâyesi ve mesnevi olarak dört anlatı metnini örnek olarak bu metinler düzleminde "Yusuf ve Züleyha" hikâyesinin varyantları ve epizot tahlili üzerinde durularak hikâyelerde geçen şiirler ve motifleri tespit etmeye çalıştık.

2. YUSUF İLE ZÜLEYHA HİKÂYESİNİN KAYNAĞI

Kaynağını Yusuf ile Zeliha kıssasından alan bu hikâye gerek dünya edebiyatında gerekse de İslam edebiyatı ve özelde Türk edebiyatında çokça işlenmiştir.

Yusuf kıssasının kutsal kaynakları Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'dir. Kıssa Tevrat'ta, Tekvin bölümünün yirmi babında bütün teferruatıyla anlatılmakta, sonra, Kur'an-ı Kerim'in 12. sûresi olan 111 ayetlik Yusuf sûresinin ilk 104 ayetinde geçmekte ve

* Öğrt. Gör. Hacettepe Üniversitesi, Dil Öğrt. ve Uyg. Arşt. Merkezi-Ankara

Kur'an'ın ifadesiyle "Ahsenü'l-Kasas" (Hikâyelerin en güzeli) olarak adlandırılmaktadır. (Kadioğlu, 2009: 12)

Kıssada bütün insanlığı ilgilendiren temel değerler; doğruluk, iffet, sabır, sadakat gibi niteliklerin çokça yer alması bu anlatının dünyanın pek çok yerinde kendisine yaşam alanı bulmasına zemin hazırlamıştır.

Yusuf peygamberin hayatı her çağda insanların dikkatini çeken bir olaylar zinciri ve ibret verici bir hikâyedir (Ertaylan, 1948; Johns, 1981; West, 1983, aktaran; Öztürk, 2005, 46.). Eski İbrani edebiyatından Yunan ve Mısır edebiyatlarına da geçen bu hikâyeye çeşitli dönemlerde dünya edebiyatçılarına ilham kaynağı olmuştur (Ettinghausen, 1999; Kugel, 1994; Yohannan, 1968, aktaran; Öztürk, 2005, 46).

Yusuf ve Züleyha kıssası Anadolu coğrafyasında da pek çok şair ve yazarın eserlerine konu olmuş; bu hususta çok sayıda mesnevi yazılmıştır. Bunlardan birkaçını sayarsak; Ali (13.yy), Şeyyat Hamza (13.yy), Sule Fakih (14. yy), Erzurumlu Darir (14.yy), Hamdullah Hamdi (öl. 1503), Kemâl Paşazade (öl. 1582), Taşlıcalı Yahya (öl. 1582)... (Kadioğlu, 2009: 13). Yüze yakın Yusuf ve Züleyha mesnevileri arasında çalışmamızda yer verdiğimiz Diyarbakırlı Ahmedi'nin (öl. 1761) ve Mela Mehemed Elî Hûnî'nin mesnevileri de önemli bir yer teşkil etmektedir.

Bu mesneviler aracılığıyla Yusuf Suresi'ndeki anlatı genişletilmiştir, bu genişleme gözle görülür bir şekilde yeni anlatıda anlamsal bir dönüşüme neden olmuştur. (Özay, 2009: 13) Böylece anlatı çift kahramanlı bir aşk hikâyesi olmakla beraber, edebiyat geleneğimizde var olan diğer çift kahramanlı aşk ve halk anlatılarında olduğu gibi ilk bakışta birbirlerine ölesiyeye âşık olan ve aşkları genellikle temiz ve iffetli olan bir kadınla erkeğin hikâyesi gibi değildir. Anlatı iki aşkın efsaneleşmesini sağlayan imkânsız ve yasak aşkı barındırır. (İçli, 2009: 199)

Anlatı her bir şairin kalemiyle yeniden yaratılarak geçmişten bugüne gelirken aynı şekilde sözlü bir anlatı olarak meddahların ve âşıkların diliyle halk hikâyesi formuyla yeniden oluşturulmakta; mekan, kişi, olay örgüsü, epizot gibi birçok unsur bakımından değişim dönüşüme uğrayarak halkın muhayyilesinde adeta yeniden yaratılmaktadır. Bunu en bariz şekilde çalışmamızda da yer verdiğimiz Behçet Mahir anlatmasında görmek mümkündür.

3. YUSUF İLE ZÜLEYHA HİKÂYESİNİN VARYANTLARI VE EPİZOT TAHLİLİ

Yusuf ve Züleyha hikâyesinin burada *Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ve Zeliha Mesnevisi* (Öztürk, 2001), *Diyarbakırlı Ahmedi'nin Yûsufu Züleyha Mesnevisi* (Kadioğlu, 2009), *Mela Mehemed Elî Hûnî'nin Heketey Yusuf û Zelîxa'sı* (Elî Hûnî, 2004) yazma metinleriyle meddah *Behçet Mahir*'in sözlü olarak anlattığı *Yusuf ile Züleyha* anlatması (Sakaoğlu vd., 1999: 154-181) varyantları birlikte ele alınarak bu metinlerin mukayeseli olarak epizot tahlili üzerinde durulacaktır.

Halk hikâyelerini değişik metotlar ve bakış açılarıyla incelemek mümkün olsa da genellikle bir halk hikâyesi a)epizotlarına göre, b)motiflerine göre olmak üzere iki şekilde incelenebilir. (Alptekin, 2005: 87)

Burada Ali Berat Alptekin'in Kirmanşah Hikâyesi adlı kitabında hikâyeye

uyguladığı epizot tahlilini (Alptekin, 1999: 53-68) esas alarak dört metnimizi aşağıdaki epizotlara göre inceledik:

1. Kahramanın ailesi ve doğumu
2. Kahramanın yetişmesi ve tahsili
3. Kahramanın âşık olması
4. Kahramanın sevgili ile karşılaşması
5. Kahramanın gurbete çıkması
6. Sevgilinin bir başkası ile evlendirilmek istenmesi ve kahramanın bunlardan haberdar olması
7. Kahramanın memleketine dönüşü
8. Sonuç

3.1. Kahramanın Ailesi ve Doğumu

Hamdullah Hamdi'nin Yusuf û Züleyha mesnevisi Kur'an kaynaklı bir anlatıya sahip olduğu için gerek olay örgüsü gerekse de hikâyede yer alan kişiler bakımından diğer birçok Yusuf ve Züleyha mesnevisiyle paralellik arz etmektedir. Bu mesnevide Yusuf, Kenan ilinde Yakub'un ikinci eşinden olup on bir kardeşin en küçüğüdür. Babasının kendisine olan düşkünlüğü ve şahsında beliren olumlu özelliklerden dolayı diğer kardeşleri ona karşı hainlik içindedir.

Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yusuf û Züleyha mesnevisi'nde Hamdullah Hamdi'nin mesnevisinden farklı olarak ilk doksan yedi beyitte kahramanın babası Yakub peygamberden bahsedilmektedir. Yusuf'un ikinci eşinden olduğu, on bir kardeş oldukları, Yusuf'un doğumuyla birlikte Yakub'un çok sevindiği, onun üzerine titrediği görülmektedir.

Mela Mehemmed Elî Hûnî'nin Yusuf û Zeliha mesnevisinde Yusuf, Kenan ülkesinde Yakub'un oğlu olup on kardeşi vardır. Yakub çocukları içinde en çok Yusuf'u sevdiği için diğer kardeşleri onu kıskanırlar. Hikâyede Yusuf'un doğumuyla ilgili bir bilgi verilmeyip on iki yaşında olduğu bir zamanda babasına gördüğü rüyayı anlattığı bölümde onun çocukluğuna dair bilgiler verilmiştir.

Behçet Mahir anlatmasında Yusuf, Kenan ilinin peygamberi Yakub'un en küçük oğlunun en küçüğüdür. Hazreti Yakub Yusuf'u çok sevdiği için diğer dört kardeşi onu kıskanmaktadır. Dört hain kardeş ona bir tuzak kurarak onu kuyuya atarlar. Kahramanın doğumuna dair bir bilgiye ise hikâyede rastlanılmamaktadır. Ancak Yusuf ve Züleyha'dan bahsedilirken, Cenab-ı Allah güzelliği erkeklerde Yusuf'a, kadınlarda ise Züleyha'ya vermiştir denilerek kahramanların olağanüstü bir güzelliğe sahip oldukları belirtilmiştir.

3.2. Kahramanın Yetişmesi ve Tahsili

Hamdullah Hamdi'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde kahramanın yetiştirilmesinde babası Yakub'un rolü oldukça önemlidir. Peygamber Yakub çok sevdiği Yusuf'u küçük yaşlardan itibaren doğruluk, iffet ve ismet nitelikleriyle yetiştirmeye dikkat eder. Ancak babasının Yusuf'a olan düşkünlüğü ve Yusuf'un dikkat çeken olumlu özelliklerinden dolayı ağabeyleri ona karşı kıskançlık ve ihanet içindedir. Sonunda ağabeylerinin ihanetiyle babası Yakub'tan uzaklaştırıldığı için tahsili yarıda kesilir.

Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yusuf û Züleyha mesnevisi'nde giriş "Hikâyet-i Ya'kub 'aleyhi's-selâm" başlığı altında kahramanın ailesinden söz edilirken aynı zamanda Yusuf'un güzelliğinin yanında onun terbiyesinde, yetiştirilmesinde babasının ne kadar önemli bir etkisi olduğu anlatılmıştır. Ancak yine de düzenli bir tahsil gördüğüne dair kesin bilgiler verilmemektedir.

Mela Mehemed Elî Hûnî yazmasında Yakub'un çocuklarının eğitime verdiği önem belirtilirken özellikle Yusuf'u kendi terbiyesiyle yetiştirmeye azami derecede dikkat ettiği görülmektedir. Yusuf diğer kardeşleri içinde ahlaki değerleri ve huyunun güzelliğiyle öne çıkmaktadır. Düzenli tahsil görme ortamı Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılmasıyla son bulur.

Behçet Mahir anlatmasında kahramanın yetişmesi hususunda Yakub peygamber oğulları içinde en çok Yusuf'u sevdiği, onun yetişmesinde, terbiyesinde özel bir çaba gösterdiği görülmektedir. Ancak diğer dört kardeşi kahramanı kıskandığı için Yusuf'u bir kuyuya atarak babaları Yakub'tan uzaklaştırırlar. Her ne kadar Yusuf'un düzenli bir medrese tahsili gördüğünden söz edilmese de babasının onun eğitiminde önemli bir rolü olduğu görülmektedir.

3.3. Kahramanın Âşık Olması

Hamdullah Hamdi'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde Yusuf'un Züleyha'ya âşık olması aslında beşinci epizottan sonra "gurbete çıkma" hadisesinden sonra görülür. Öncesinde Yusuf'un bir kervan tarafından Mısır'a köle olarak satılmasıyla birlikte Yusuf ve Züleyha birbirlerini görür. Ancak Züleyha, Yusuf'u bu karşılaşmadan çok önce gördüğü rüyadan beri sevmekte, hatta bu yüzden onu rüyasındaki kişi sanarak eşiyile evlenmiştir. Bu ilk görüşten sonra Züleyha'nın aşkı gittikçe alevlense de Yusuf'tan aşkına karşılık alamaz. Karşılıklı aşk ancak metnin sonunda Züleyha'nın Müslüman olmasıyla vuku bulur.

Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde kahramanın sevgiliye âşık olması yine Hamdullah Hamdi'nin mesnevisinde olduğu gibi beşinci epizotta "gurbete çıkma" hadisesinden sonra görülür. Kardeşlerinin Yusuf'u bir kuyuya atmalarından sonra bir kervanın onu bulup Mısır'a köle olarak satması ve orada Züleyha'yı görmesiyle karşılaşma başlar; ancak aşk yine sonuç epizodunda görülmektedir.

Mela Mehemed Elî Hûnî yazmasında da kendisinden önce gelen iki mesnevide olduğu gibi kahramanın sevgiliye âşık olması "gurbete çıkma" hadisesinden sonra görülür. Burada da Yusuf'un Mısır'a Zeliha'nın eşine, Aziz Kıtîr'e köle olarak satılmasıyla birlikte Yusuf ve Zeliha birbirlerini görür. Zeliha ilk görüşte ona âşık olsa da Yusuf'tan aşkına karşılık alamaz. Karşılıklı aşk ancak metnin sonunda gerçekleşir.

Behçet Mahir anlatmasında diğer birçok halk hikâyesindeki epizot sıralamasından farklı olarak kahramanın âşık olması epizodu memleketindeyken vuku bulmamakta, aksine beşinci epizotta yani "gurbete çıkma" hadisesinden sonraki aşamalarda, hikayenin sonunda gerçekleşmektedir. Yusuf, Mısır'a Züleyha'nın kocasına köle olarak satılınca birbirlerini görürler; ikilinin birbirlerine âşık olup evlenmeleri ise ancak Hızır elinden bade içerek mümkün olmaktadır:

Züleyha, Yusuf'un âşkından perişan bir hale düşüp gözleri kör olur ve güzelliği

kaybolur. Yusuf da Züleyha'nın Hak dinini kabul etmemesinde dolayı onun aşkına karşılık vermez. Ancak Züleyha'nın duaları kabul olunca Hazreti Hızır Züleyha'nın gözlerinin açılmasına yardımcı olarak "Yusuf'un aşkına diyerek" üç bade verir. Aynı şekilde Yusuf'a da "Züleyha'nın aşkına" diyerek bade verir. Böylece iki sevgili birbirine kavuşur.

3.4. Kahramanın Sevgili ile Karşılaşması

Mela Mehemmed Elî Hûnî yazmasında gurbete çıkma epizodu henüz on iki yaşında olan Yusuf'un kardeşleri tarafından gezintiye çıkarılma bahanesiyle bir kuyuya atılması ve bir kervanın onu kuyudan çıkarıp Kenan ilinden Mısır'a götürmesi hadisesinde görülür. Burada da gerek Behçet Mahir anlatmasındaki gibi gerekse de diğer mesnevilerdeki gibi kahramanın âşık olması olayından önce gerçekleşmekte ve sonraki epizotlarda bir daha gurbete çıkma epizoduna rastlanılmamaktadır.

Behçet Mahir anlatmasında diğer varyantlarda olduğu gibi memleketindeyken henüz çocuk yaştadır ve ne sevgiliyle karşılaşmıştır, ne de onun aşkı için gurbete çıkması gerekmektedir. Gurbete çıkma hikâyede Yusuf'un hain kardeşleri tarafından bir kuyuya atılması ve sonrasında da onun bir kervan tarafından bulunarak Mısır'a götürülmesiyle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu epizot, kahraman henüz âşık olmadan önce gerçekleşmekte ve sonraki epizotlarda bir daha gurbete çıkma epizoduna rastlanılmamaktadır. Hamdullah Hamdi'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde Yusuf'un bir kervan tarafından Mısır'a Züleyha'nın eşine köle olarak satılmasıyla birlikte Yusuf Züleyha'yla karşılaşır. Her ne kadar Züleyha bu karşılaşmadan önce de Yusuf'u sevse de Yusuf'un bundan haberi yoktur. Züleyha ona meyletse de efendisine ihanet etmek istemeyen Yusuf ona karşılık vermez. İki sevgili ancak hikâyenin sonunda meşru bir şekilde evlendikten sonra birbirlerine kavuşur.

Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde Yusuf köle olarak Züleyha'nın kocası Melik Reyyân'a köle olarak satılınca orada sarayda Züleyha ile karşılaşır. Ancak öncesinde sevgili üç kez rüyasında Yusuf'u görmüş ve o zamandan beri ona âşık olmuştur.

Mela Mehemmed Elî Hûnî yazmasında da yine iki sevgilin karşılaşması Yusuf'un Aziz Kıtır'ın evine köle olarak satılması neticesinde orada Aziz'in eşi Zeliha'yı görmesiyle başlar.

Behçet Mahir anlatmasında bir kervan tarafından Mısır'da köle olarak satılan Yusuf'u aynı zamanda Züleyha'nın kocası olan Mısır kralı alır. Kahraman ve sevgili ilk kez burada karşılaşır, Züleyha ilk görüşte ona âşık olsa da diğer varyantlarda olduğu gibi burada da Yusuf hemen ona âşık olmaz, ancak birçok engelden sonra karşılıklı aşk gerçekleşebilmektedir.

3.5. Kahramanın Gurbete Çıkması

Hamdullah Hamdi'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde Yusuf'un gurbete çıkması pek çok halk hikâyesinde olduğu gibi sevgiliyle olan münasebetinden ve çoğunlukla kızın ailesinin de buna rıza göstermemesinden dolayı zorunlu olarak gerçekleşen bir gurbete çıkma hadisesinden çok farklıdır. Zira burada kahraman henüz çocuk denecek

bir yaşta hain kardeşlerinin onu babalarından kıskanmaları neticesinde bir kuyuya atılarak ölüme terk edilmek istenmiştir. Sonrasında ise bir kervanın onu bulup Mısır'a köle olarak götürüp satmasıyla bir nevi gurbete çıkma epizodu gerçekleşmektedir.

Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde yine Hamdullah Hamdi'nin mesnevisinde olduğu gibi pek çok halk hikâyesinde gördüğümüz iki sevgilinin aşkına ailelerin rıza göstermemesi sonucu vuku bulan bir "gurbete çıkma" epizoduna rastlanmamaktadır. Burada da çocuk yaşta olan kahraman, kardeşlerinin ihanetiyle gelişen bir dizi gelişmeden sonra Mısır'a köle olarak satılarak gurbetle tanışmaktadır.

3.6. Sevgilinin Bir Başkası ile Evlendirilmek İstenmesi ve Kahramanın Bunlardan Haberdar Olması

Hamdullah Hamdi'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde Züleyha evliyken Yusuf'la karşılaştığı için sevgilinin biriyle zorla evlendirilme epizoduna bu anlatıda rastlanılmamaktadır.

Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yusuf û Züleyha mesnevisiyle Mela Mehemed Elî Hûnî yazmasında da aynı şekilde Zeliha Mısırlı Azizle evli olduğu için bu epizoda bu metinlerde de rastlanılmamaktadır.

Behçet Mahir anlatmasında da mesnevilerde olduğu gibi Züleyha Mısır kralıyla evli olduğu için bu epizoda bu metinde de rastlanılmamaktadır. Dolayısıyla ne sevgili bir başkasıyla evlendirilmeye çalışılmakta, ne de kahraman bunun için bir mücadele içindedir. Kralın ölümünden sonra Hak dini kabul eden Züleyha Hazreti Hızır'ın ona ve Yusuf'a sunduğu badeleri içerek birbirlerine kavuşurlar.

3.7. Kahramanın Memleketine Dönüşü

Hamdullah Hamdi'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde Behçet Mahir anlatmasından farklı ancak diğer mesnevilerle ise benzer bir şekilde Yusuf, Mısır'a köle olarak satıldıktan sonra Mısır'da kalır. Orada hazineden sorumlu sultan olur. Züleyha'yla evlenip babası Yakub'a ve kardeşlerine kavuşsa da bir daha Kenan ülkesine dönmez, Mısır'da yaşamına devam eder.

Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde diğer iki mesnevide olduğu gibi Yusuf köle olarak satıldığı Mısır'a sultan olmuş ve Züleyha'yla da evlenmiştir. Babası Yakub ve kardeşlerini Mısır'da ağırlasa da kendisi artık Kenan ülkesine dönmez.

Mela Mehemed Elî Hûnî yazmasında da Hamdullah Hamdi'nin mesnevisindeki gibi Yusuf Züleyha'ya ve ailesine kavuştuktan sonra da Mısır'da kalmaya devam eder. Memleketi Kenan'a dönmez.

Behçet Mahir anlatmasında Yusuf Züleyha'ya evlenir, sonrasında üç kardeşi ve babası Yakub'a kavuşur. Babasını Mısır'da ağırladıktan sonra kırk birinci günde eşi Züleyha'yla birlikte memleketi Kenan iline döner.

3.8. Sonuç

Hamdullah Hamdi'nin Yusuf û Züleyha mesnevisinde Yusuf'a ulaşmak için her türlü yola başvuran Züleyha, putunu kırarak Müslüman olduktan sonra Yusuf'a ulaşabilir. Çektiği acılardan dolayı çirkinleşen Züleyha, Yusuf'un duası ile güzelleşir ve sonunda

iki sevgili evlenir. Yusuf, babası Yakub ve kardeşlerine de kavuşur, ancak memleketine dönmeyip Mısır'da yaşamaya devam eder.

Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yusuf û Züleyha mesnevisi'nde sonuç epizodunda Yusuf Mısır'da sultandır. Züleyha kocasının ölümünden sonra;

“Putı atdum bâtil imiş kamusu

Sana döndüm Yûsuf'un ey Tengrisi” (No: 1679) (Kadıoğlu, 2009: 30)

diyerek Müslüman olur, Yusuf'un duasıyla eski güzelliğine kavuşur. İki sevgili evlenir. Efraîm ve Menşa adında iki çocukları olur. Yusuf hem ailesine, hem de Züleyha'ya kavuşur.

Mela Mehemmed Elî Hûnî yazmasında;

“Rabbim kıldı beni peygamber kurtarıp hapsten eyledi rehber

Mısır ilinde kıldı beni server, gelin de görün Yusuf-ı Kenanı“

beytinden anlaşılacağı gibi Yusuf Mısır'da varlıklı ve itibarlıdır. Zeliha'nın kocası öldükten sonra Zeliha Müslüman olur, Yusuf ve Zeliha evlenir. Ancak bu varyantta Behçet Mahir anlatmasından farklı olarak Yusuf, Kenan iline dönmeyip Mısır'da yaşamına devam eder.

Behçet Mahir anlatmasında hikâye mutlu bir sonla biterken; Yusuf sevgilisi Züleyha'ya kavuşur, ardından ailesiyle birlikte Kenan iline dönerek orada babası ve kardeşleriyle yaşamına devam eder.

4. YUSUF İLE ZÜLEYHA HİKÂYESİNDEKİ ŞİİRLER

Yusuf ve Züleyha anlatısı divan edebiyatında mesnevi, halk edebiyatında ise halk hikâyesi olarak oluşturulmuştur. Bilindiği gibi halk hikâyeleri, nazım-nesir karışık ve çoğunlukla sözlü olarak anlatılan bir türken, mesneviler ise beyitler halinde ve aruzla yazılan uzun manzumeler olarak dönemin bir nevi hikâye ve roman ihtiyacını karşılayan bir edebi türdür.

Bu çalışmamızda yer verdiğimiz mesneviler başlı başına bir manzum eser olduğu için her bir mesnevinin şiirleri üzerinde uzun uzadıya durmak yerine bu eserlerin kaç beyitten oluştuğu, hangi tarihte yazıldıkları, dil ve anlatım ve vezin olarak birbirlerinden ne gibi yönlerden ayrıldıkları hususlarını kısaca belirteceğiz.

Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ü Züleyha mesnevisi 6278 beyitten oluşup 1491–92 tarihinde yazılmıştır. Eserden bahseden pek çok eleştirmene göre Anadolu sahasında bu konuda yazılmış eserlerin en iyisi denilmektedir. Şiirlerde kullanılan dil 16. yy Osmanlıcası olup sanatlı, zengin bir dille yazılmıştır. Şiirlerde lirik bir söylemle oluşturulmuş ahenkli mısralar, ilginç betimlemeler dikkatten kaçmamaktadır.

Mesnevide geçen beyitlerden örnek olması açısından Zeliha'nın putlarını kırıp tövbe ettiğine dair bir bölüm:

“Eyledi pare pare ol sanemi

Dilde bir pare sakın oldı gamı (5445)

Nefsüme çok cefalar eylemişem

Büte tapup hatalar eylemişem (5454)

Yarlığa ol hataları ya Rab

Kıl vefa al cefaları ya Rab. “ (5455)

Diyarbakırlı Ahmedî'nin Yusuf û Züleyha mesnevisi ise 18. yy.da kaleme alınmıştır. Eser aruz vezninin fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün kalıbıyla toplam 2590 beyitten oluşmakta olup sade, anlaşılır bir dille yazılmıştır.

Ahmedî'nin bu eserinde mesnevilerde genellikle Anadolu sahasında görülen nadir bir uygulama ile eserdeki tekdüzeliği, sıkıcılığı ortadan kaldırmak için çok sayıda değişik şiir türlerinden örneklere de yer verdiği görülmektedir. Yusuf û Züleyha, mesnevi nazım şekli dışında yer yer gazel, kaside, muhammes gibi nazım şekillerini de ihtiva eder. Eserde Züleyha ağzından söylenmiş, biri sekiz (601-698), diğeri altı beyit (982-987) iki gazel; altı bentlik bir muhammes; üç bentlik koşma -şarkı türünde bir şiir ile, kaside başlığı altında Hz. Yakub ağzından söylenmiş dört beyitlik bir kıt'a vardır. (Kadioğlu, 2009: 9)

Mesnevide giriş kısmında şairin Kenan ilini ve Yakub'u anlattığına dair bir bölüm:

*"Mısır ilinde var durur Ken 'an ili
Anda mesken kılmış enbiyâ velî (4)
Ol Nebî Ya 'kub olur di orada
On iki oğul ana virdü Huda (5)
Hazret-i Ya 'kub sever gayet katı
Gayrı evladından at"tuk Yusufî (14)"*

Mela Mehemed Elî Hûnî'nin mesnevisi ise 1892'de yazılmıştır. Şairi 134 beyitlik mesnevisinin sonunda kendi ifadesiyle Kur'anı Kerim'in sure-i celfle-i Yusuf aleyhiselamın "ahsenü'l-kesas" fıkrası sırrıyla Hazret-i Yusuf ile Züleyha hikâyelerini Kürtçe (Zazaca) manzum olarak kaleme aldığını söyler. Bu mesnevide de özellikle Züleyha'nın betimlendiği beyitlerdeki dil ve ahenk özellikleri gözden kaçmamaktadır.

Mesnevide Kürtçe'nin Zazaca diyalektiğinden çeviri olarak Zeliha'dan bahs olunan bir bölüm:

*"Bu dünya bir çark-ı felektir, Zeliha ela gözlü dilberdir
Sanırsın bir huri melektir, gel de gör Yusuf-ı Kenanî'yi (29)
Zeliha kendin pek süsledi, güzelce kokular süründü
Geldi içeri kapıyı kitledi, gel de gör Yusuf-ı Kenanî'yi. (30) "*

Bu üç mesneviden soma çalışmamızda yer verdiğimiz tek sözlü halk hikâyesi metni ise Erzurumlu ünlü meddah Behçet Mahir'in anlattığı Yusuf ile Züleyha anlatmasıdır. Bu hikâye bir halk hikâyesi olduğu için gerek kurgusu, gerek dili, gerekse de ihtiva ettiği şiir bakımından manzum olarak yazılan mesnevilerden farklıdır. Genellikle nazım-nesir olarak anlatılan halk hikâyeleri konu olarak saz şairi diyebileceğimiz âşıkların hikâyesi değilse, ya da söyleyenin şiir ezberleme alanındaki yetersizliğinden dolayı ortalama bir halk hikâyesinin içinde barındırması gereken şiirlerin zamanla unutulmasıyla birlikte gittikçe şiir bakımından zayıflamaya, salt bir düzyazıya dönüştüğü görülmektedir.

Behçet Mahir anlatması da bu açıdan diğer halk hikâyelerine göre (Arzu ile Kamber, Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre) şiir bakımından zayıf olup üç yerde kısa şiir örneklerine yer verilmiştir. Bunlardan ilki hikâyeye ara verirken asıl konunun dışına çıkılarak on birli hece ölçüsüyle söylenen iki dörtlükten oluşan şiirdir:

*"Gönül gel aldanma fani dünyaya,
Fani dünya, bir kimseye galmadı.*

Sadri İskender'e, Rüstem'e, Zal'a

Ali kimi bir aslana galmadi.

Bu dünyada edaletlik var idi

Deryadan semadan haber alirdi,

Gurtlar guşlar divanuna gelirdi,

Davudođli Süleyman'a galmadi.” (Sakaoğlu vd, 1993:156)

İkinci şiir örneği ise “Aldi bahalım ki, burada Hazreti Yagub, Yusuf’un aşğina, evlâd acısına ne diyor” ifadesiyle doğrudan konuyla ilgili olarak anlatılan on birli hece ölçüsüyle yazılan şiirdir:

“Yusuf’un başına böhtan ettiler,

Gurdun guşun üzerine ağıtar,

Getti de gelmedi bir evlâd deyü

Âđla Yakub ađla Yusuf’um deyü,

Getti de gelmedi bir evlâd deyü” (Sakaoğlu vd, 1995:158)

Anlatmadaki son şiir örneği ise yine ilk örnekte odluğu gibi hikâyeye ara verilirken doğrudan konuyla ilgili olmayıp okuyucuya nasihat vermeyi amaçlayan iki dörtlükten mürekkep bir şiirdir:

Seyr eyle bu dünyaya,

Fani dünya bir kimseye galmadi

Sebri İskender'e, Rüstem'e, Zal'a,

Ali kimin bir aslana galmadi.

Bin deveyi bir ađçıye güderdi,

Bin bir defa Hagga zikir ederdi,

Yemen ellerinde deve güderdi,

Veysel gibi bir çobana galmadi.” (Sakaoğlu vd, 1995:173)

5. YUSUF İLE ZÜLEYHA HİKÂYESİNDEKİ MOTİFLER

Edebiyatta motif kavramıyla ilgili olarak değişik görüşler ileri sürülmüş, tanımlar yapılmıştır. Genellikle “hikâye etmenin en küçük unsuru” olarak tanımlansa da bu tanımın belirsizliği göz önünde bulundurularak ayrıca bu hikâye etmenin bir motif olabilmesi için en başta olayda ve tabii ki kahramanlarda bir olağanüstülüğün olması gerekmektedir. Formüle olmuş ifadeler ve sayılar da motif olarak kabul edilebilir. (Alptekin, 1999: 84)

Bu bölümde Ali Berat Alptekin’in “Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı” (Alptekin, 2005: 290-360) adlı kitabından ve onun Stith Thompson’un *Motif Index of Folk-Literature* adlı eserinden tespit ettiği motiflerden de yararlanarak numarasını tespit ettiğimiz motifleri hangi metinde geçmişse ilgili motifin sonuna o metnin adı yazılarak gösterilecektir.

Motif araştırmasında metinleri incelememizdeki sıraya göre yazar veya anlatıcısının adlarını kısaltarak vereceğiz:

Hamdullah Hamdi Mesnevisi: HH

Diyarbakırlı Ahmedî Mesnevisi: DA

Mela Mehemed Elî Hûnî Mesnevisi: MM

Behçet Mahir Anlatması: BH.

Her dört metne bakıldığında en çok motifin Behçet Mahir anlatmasında görüldüğü, mesnevilerde ise bu motiflerin nispeten daha az oldukları görülmektedir. Özellikle masallara uygulanarak ortaya çıkan motiflerin doğaldır ki bir halk hikâyesinde masala göre daha zayıf ve yine aynı şekilde bir halk hikâyesi de manzum olarak yazılan mesnevilere göre motif bakımından daha zengin olabilir.

Bu çalışmamızda dört metnin motif yapısını çıkardığımızda şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

- C-Yasakla ilgili motifler: 1
- F-Harikuladeliklerle ilgili motifler:2
- H-İmtihanlarla ilgili motifler: 1
- K-Aldatmalarla ilgili motifler: 2
- L-Kaderin ters dönmesi ile ilgili motifler: 1
- M-Geleceğin tayini ile ilgili motifler: 2
- N-Şans ve kaderle ilgili motifler: 1
- P-Cemiyetle ilgili motifler: 7
- Q-Mükâfat ve cezalarla ilgili motifler: 1
- R-Esrirler ve kaçaklarla ilgili motifler: 2
- T-Evlilikle ilgili motifler: 3
- V-Dinle ilgili motifler: 4
- Z-Çeşitli motif gruplarıyla ilgili motifler: 3

Görüldüğü gibi en A'dan Z'ye toplam 23 motif grubundan toplam 13 motif grubuna rastlanılmıştır. Toplam 30 motifin yer aldığı bu çalışmada en çok motifin P (Cemiyet): 7, V (din):4; T (Evlilik):3; Z (çeşitli motif grupları; formüller vs.): 3, F (Harikuladelikler): 2 olduğunu; A (Mitolojik motifler), B (Hayvanlar), D (sihir), E (Ölüm), G (Devler), S (Anormal zulümler), X (Mizah) gibi motiflere ise hiç rastlanılmadığı tespit edilmiştir.

Şimdi de tespit ettiğimiz motifleri *Motif of Index'e* göre verelim:

C 755. Bir işi muayyen bir zamanda yerine getirme

Mısır sultanına anlattığı rüyaya göre Yusuf, ülkenin yedi yıl bolluk, yedi yıl kıtlık çekeceğini ama kendisinin bunu bu belirlenen sürede çözebileceğini söyler.(HH, DA, MM)

F 575.1. Harikulade güzellikte kadın

Allah güzelliği, erkeklerde Yusuf'a; hanımlarda da Züleyha'ya vermiştir. (BM)

Kadınlar, Yusuf'un güzelliği karşısında salatalık yerine parmaklarını keserler.

(BM, HH, DA)

F 1063. Realist rüya

Mısır padişahı, bir rüya görerek yakında öleceğini, yerine gelecek olan padişahın dünyayı aydımlatacağını öğrenir. (BM)

H 11.1. Baştan geçeni hikâye etme

Yusuf başından geçenleri Züleyha'ya anlatır. (BM, FİH)

K 2210. İftiralar

Züleyha kendisine karşılık vermeyince Yusuf'a iftira atarak, onu zindana hapsedirir. (HH, DA, MM) K 2211. Hain erkek kardeşler

Yusuf u kiskanan kardeşleri, onu hile ile bir kuyuya atarlar. (BM, HH, DA, MM)

L 111.1. Gurbete gidiş ve dönüş

Hızır, Hz. Yakub'un dört oğlu buğday getirmek için Mısır'a giderler. (BM)

Hızır, Hz. Yakub'un on oğlu buğday getirmek için Mısır'a gider. (HH, DA, MM) M 300.

Kerametler

Azrail, Hz. Yakub'a Yusuf'un ölmediğini haber verir. (BM)

Hızır, Hz. Yakub'un gözlerini açarak onu on sekiz yaşında bir genç kız haline getirir. (BM)

Hızır, Hz. Yakub'un gönderdiği mektubu alınca oğlunun kokusunu hisseder.

(BM, HH, DA) M 361. Geleceği önceden takdir edilen kahraman.

Gördüğü bir rüya ile Mısır padişahı, yakında öleceğini ve yerine gelecek olanın dünyayı aydınlatacağını öğrenir. (BM)

Hızır, Mısır sultanının rüyasını yorumlayarak kıtlık yılları olacağını, ileride kendisinin Mısır'a sultan olacağını bilir. (HH, DA, MM)

M 130. Şans ve kaderin değişmesi.

Kuşun başına konmasıyla köle olan Yusuf, padişah olur.

P 10. Padişah Yusuf köle olarak Mısır kralına-sultanına-padişahına satılır. (BM, HH, DA, MM)

P 150. Zengin adamlar.

Kuyunun kenarına gelen bezirgân, köpeğin kuyuya ekmek atmasıyla, orada bir canlı olduğunu anlar ve Yusuf'u kurtarır. (BM)

P 233. Baba ve oğlu Hz. Yakub, oğlu Yusuf'u daha çok sevmektedir. (BM, HH, DA, MM) Yusuf'un daveti üzerine Hz. Yakub Mısır'a gelir, baba oğul sarmaş dolaş olurlar. (BM, HH, DA, MM)

P 251. Erkek kardeşler.

Yusuf kardeşleri ile barışır. (BM, HH, DA, MM)

P 251.6 Çeşitli erkek kardeşler.

Hızır, Hz. Yakub'un beş oğlu vardır. (BM) Hızır, Hz. Yakub'un on bir oğlu vardır. (HH, DA, MM)

P412. Çobanlık.

Kuyunun başına gelen çobanın verdiği ekmekleri köpek kuyudaki Yusuf'a atar. (BM)

P 414. Avcılık

Kardeşleri Yusuf'u ava götürerek kuyuya atarlar. (BM, HH, DA, MM)

Q 112. Krallık vererek mükâfatlandırma.

Mısır kralı öldükten sonra halk kırk kuş uçurarak kendilerine kral seçerler. (BM)

R 40. Esirlerin kapatıldığı yerler Hain kardeşler Yusuf'u bir kuyuya atarlar. (BM, HH, DA, MM)

R 41.3. Zindana hapsedme

Yusuf Mısır'da uğradığı iftira sonucu zindana atılır. (BM, HH, DA, MM)

T 10. Âşık olma.

Bade içtikten sonra Yusuf ile Züleyha birbirlerine âşık olurlar. (BM)

T 15. İlk görüşte âşık olma.

Züleyha Yusuf'u görür görmez ona âşık olur. (BM, HH, DA, MM)

- T.... Bade içme.
Hazreti Hızır, Yusuf'un aşkına Züleyha'ya; Züleyha'nın aşkına da Yusuf'a üç bade verir. (BM)
- V50. Dua.
Züleyha Yusuf'un kendisini alması için dua eder. (BM, HH, DA)
Yusuf'un duaları neticesinde Züleyha eski güzelliğine kavuşur. (HH, DA)
- V200. Dinî yardımcılar.
Kenan ilinin peygamberi Hz. Yakub'tur. (BM, HH, DA, MM)
Azrail, Allah'ın yardımıyla Yusuf'un ölmediğini Hz. Yakub'a haber verir. (BM)
- V206. Hazreti Hızır.
Hazreti Hızır, Yusuf ve Züleyha'ya bade içirerek onların birbirlerine aşık olmasını sağlar. (BM)
- V Hak dinine davet.
Yusuf, Züleyha'yı Hak dinine davet eder. (BM, HH, DA, MM)
- Z 71.1. Formilistik sayı: 3
Kral seçimi için üç defa kuş uçurulur. (BM)
- Yusuf'un kardeşleri üç defa Mısır'a buğday almaya giderler. (BM, HH, DA, MM)
- Z 71.12. Formilistik sayı: 40
Yusuf kırk gün babasını ağırlar, kırk birinci gün Züleyha'yı da alarak Kenan iline gider. (BM)
- Z 101. Ölüm sembolü kanlı gömlek.
Hain kardeşler Yusuf'u kuyuya attıktan sonra Hz. Yakub'un yanına gelerek Yusuf'un öldüğünü kanlı gömleğiyle anlatırlar. (BM, HH, DA, MM)

6. SONUÇ

Bu çalışmamızda kaynağını Tevrat, Kur'an gibi kutsal kitaplardan alan ve yüzyıllar boyunca gerek dünya edebiyatında gerek İslam coğrafyası edebiyatlarında sıkça işlenen *Yusuf ile Züleyha hikâyesi*, bizim edebiyatımızda yazılı olarak mesnevilerde, sözlü olarak ise halk hikâyesi olarak işlenmiştir.

Burada üç mesnevi ve bir sözlü halk hikâyesi metnini inceleyerek metinlerde geçen şiirleri tespit ettik, ayrıca her bir metnin karşılıklı olarak epizot tahlilini yaparak motif yapısını belirledik. Görüldü ki hemen her metinde genel sırası bakımından epizotlar aynı olmakla birlikte yer yer bir metindeki epizot diğer bir metinde zayıflayabilmektedir. Motif yapısında ise sözlü anlatmaya dayalı halk hikâyesi olarak yer verdiğimiz Behçet Mahir anlatmasının motif bakımından mesnevilere göre daha zengin olduğu, ancak yer verdiği şiirler bakımından ise daha fakir olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak Yusuf ile Züleyha hikâyesi gerek halk hikâyesi olarak gerek bir mesnevi olarak yüzyıllardır edebiyat ve kültür hayatımızda oldukça önemli bir anlatı metni olarak varlığını sürdürmekte, benzeri diğer halk hikâyesi ve mesnevilerle birlikte epizot ve motifleriyle araştırmacıların ilgisini çekmeye devam etmektedir.

7. KAYNAKLAR

- Alptekin, Ali Berat (1999), Kirmanşah Hikâyesi, Ankara: Akçağ Yayınları
----- (2005), Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı, Ankara: Akçağ Yayınları.
Elî Hûnî, Mela Mehemed (2004), Heketey Yusuf û Zelixa, İstanbul: Vate Yayınları.
İçli, Ahmet (2009) “Hamdullah Hamdi’nin Yusuf u Züleyha Mesnevisinin Kavram ve Sembol Boyutu “ **Ekev Akademi Dergisi**, Bahar 2009, S.39, ss. 189-200.
Kadioğlu, İdris (2009), Diyarbakırlı Ahmedî-Yusuf u Züleyha, (İnceleme, metin, dizin, sözlük), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
Özay, Yeliz (2009), “Metinler arasılık ve Türk Halk Hikâyelerinde Ana-Metinsel Dönüşümler”, **Milli Folklor**, Güz 2009, S.83, ss.6-18.
Öztürk, Zehra (2001), Hamdullah Hamdi’nin Yusuf ve Zeliha Mesnevisi, Harvard Üniversitesi yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
..... (2005), “On Beşinci yüzyıl Şairlerinden Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi ‘nin Yusuf ve Zeliha Mesnevisinde İşlenen Değerler “, **Değerler Eğitimi Dergisi**, 3 (10), 41-72.
Sakaoğlu, Saim, Ali Berat Alptekin, Yurdanur Sakaoğlu, Esmâ Şimşek (1999), Meddah Behçet Mahir’in Bütün Hikâyeleri II, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Özet

YUSUF VE ZÜLEYHA HİKÂYESİNİN EPİZOT TAHLİLİ VE MOTİF YAPISI

Kaynağını Tevrat ve Kur’an’dan alan Yusuf ve Züleyha hikâyesi hem mesnevi hem de bir halk hikâyesi olarak yüzyıllardır anlatıla gelmiştir. Bu kıssa, mesnevilerde kurgulanarak adeta yer, zaman, olay ve kişiler bakımından yeniden oluşturulmuştur. Sonra halk arasında gittikçe yaygınlaşarak bir halk hikâyesi olarak başlı başına adeta yeni baştan yaratılıp farklı bir metne dönüştürülmüştür.

Bu çalışmamızda bir halk hikâyesi ve üç mesnevi olmak üzere dört anlatı metnini örnek olarak bu metinler düzleminde “Yusuf ve Züleyha” hikâyesinin varyantları ve epizot tahlili üzerinde durularak hikâyelerde geçen şiirler ve motifleri tespit etmeye çalıştık. Görüldü ki hemen her metinde genel sırası bakımından epizotlar aynı olmakla birlikte bazen bir metindeki epizot diğer bir metinde zayıflayabilmektedir. Motif yapısında ise sözlü anlatmaya dayalı halk hikâyesinin motif bakımından diğer üç esere göre daha zengin olduğu, ancak yer verdiği şiirler bakımından ise daha fakir olduğu müşahade edilmiştir.

Sonuç olarak Yusuf ile Züleyha hikâyesi halen gerek halk hikâyesi olarak gerek bir mesnevi olarak yüzyıllardır edebiyat ve kültür hayatımızda oldukça önemli bir anlatı metni olarak varlığını sürdürmekte, epizot ve motifleriyle araştırmacıların ilgisini çekmeye devam etmektedir.

Anahtar kelimeler: Folklor, halk hikâyeleri, mesnevi, Yusuf ve Züleyha, epizot tahlili, motif yapısı.

Abstract

EPISODIC ANALYSIS OF THE TALE OF YUSUF AND ZULEYHA AND ITS PATTERN STRUCTURE

Based on the Torah and Quran, the tale of Yusuf and Züleyha has been told both as a mathnawi and folk tale for centuries. The tale was recreated in terms of place, plot and characters through being reedited in mathnawis. Then, it spread among people and as a folk tale, it changed completely as if it had been a different text. In this study, taking four narrations – a folk tale and three mathnawis- as examples and analyzing the variations and episodes of the tale “Yusuf and Zülayha”, we tried to find out poems and patterns in the tales. It has been understood that although episodes are told almost in the same order in each text, an episode may get weaker in a text, while it is stronger in another variation. As for patterns, it is found out that based on oral narration, the folk tale is richer in terms of pattern than the other three mathnawis, but poorer in poetry. In conclusion, as a folk tale and mathnawi, the tale of Yusuf and Züleyha still exists as an important text in our literary and cultural life, and still draws attention of researchers because of its episodes and patterns.

Key words: Folklore, folk tales, mathnawi, Yusuf and Zülayha, episodic analysis, pattern structure.